

E. MEŠKAUSKAS

MARKSISTINĖ MOKSLINĖS IDEOLOGIJOS KONCEPCIJA

Marksistinė mokslinės ideologijos koncepcija glaudžiai susijusi su vadinamosios ideologinės pažiūros kritika ir su metodologine mokslinės socializmo teorijos specifika.

Kritikuodami metodologinius idealistinio istorijos aiškinimo pagrindus, K. Marksas ir F. Engelsas šio aiškinimo įsigalėjimą visoje ankstesnėje filosofijoje, neišskiriant ir materialistinės, siejo su ideologinio proceso ypatybėmis klasinėje visuomenėje. „Vokiečių ideologijoje“ jie atkreipė dėmesį, kad klasinėje visuomenėje ideologijų turinys dėsningai tampa iškreiptu visuomeninių santykių atvaizdu. „Jei visoje ideologijoje,— rašė jie,— žmonės ir jų santykiai yra apversti aukštyn kojomis tartum kameroje obskuroje, tai šis reiškinys taip pat kyla iš istorinio jų gyvenimo proceso,— panašiai kaip daiktų apvertimas akies tinklainėje — iš betarpiškai fizinio jų gyvenimo proceso“¹. K. Markso ir F. Engelso nuomone, toks ideologijos pobūdis neišvengiamai atsispindi ir istorijos tyrimo metodologijoje. Idealistinį istorijos aiškinimą jie dažnai apibūdindavo kaip ideologinės pažiūros pasireiškimą, o pačią pažiūrą — kaip klaidingą ir klaidinančią. Vadinas, K. Marksas ir F. Engelsas mokslinės ideologijos galimybę siejo su savo kritikuojamos ideologinės pažiūros įveikimu ir su esminiu ideologijos pobūdžio bei jos socialinių funkcijų pasikeitimu.

Apskritai ideologijų turinį sudaro teoriškai grindžiami žmonių visuomeninių santykių vertinimai. Esamoji socialinė tikrovė ideologijose vertinama pagal savus privalėjimo kriterijus, t. y., remiantis tuo, kokia ji turėtų būti. Šie kriterijai sudaro ideologinius principus, skiriančius vieną ideologiją nuo kitos pagal pažiūras į socialinę tikrovę. Ideologiniai vertinimai apima politinių, teisinių bei moralinių santykių sritis ir šiuo požiūriu vėl sudaro įvairius ideologinius principus. Socialinėje veikloje šie principai atlieka jos idėjinio motyvo vaidmenį.

Ideologijos skiriasi ne tik savo vertinimų turiniu, bet ir jų pagrindimu, kuris ir suteikia šiems vertinimams ideologinių principų pobūdį. Šie principai būna teoriškai išvedami arba iš antgamtinių jėgų valios,

¹ Marksas K., Engelsas F. Vokiečių ideologija.— V., 1974, p. 20.

arba iš žmogaus prigimties ypatybių, jo proto reikalavimų ir t. t. To paties turinio principai išvedami iš skirtingų teorinių pagrindų, o skirtingo turinio principai — iš to paties teorinio pagrindo. Dėl to ideologiniai ginčai visuomenėje vyksta įvairiais vertinimų turinio bei jų teorijos aspektais.

Ideologijų kova yra klasinės visuomenės reiškinys. Pati ideologija tik klasinėje visuomenėje tampa ypatinga socialinės tikrovės vertinimo forma.

Dėl pirmykštės visuomenės vienalytiškumo, visiško atskirų individų ir visuomeninio kolektyvo interesų sutapimo nekilo poreikio kaip nors pagrįsti ar pateisinti paprotines žmonių bendravimo normas. Nebuvo objektyvaus pagrindo ir skirtingiems visuomeninių santykių turinio vertinimams.

Susiformavus klasiinei visuomenei, iš esmės pasikeitė socialinio bendravimo pobūdis. Nuosavybės teisės institutas, tapdamas produktų pasiskirstymo priemone, suskaidė visuomeninį kolektyvą į bendro darbo ir bendro vartojimo jau nebevienijamus individus „atomus“ su privačiais egzistavimo interesais. Klasinės diferenciacijos lydimi privatūs interesai sudarė objektyvų pagrindą įvairiems socialiniams antagonizmams. Atsiradusios socialinės pertvaros ribojo paprasto žmogiško solidarumo reiškimosi sritį ir aspektus.

Visuomeninių santykių pobūdžio pakitimai klasinėje visuomenėje apibūdinami susvetimėjimo sąvoka. Individai čia tampa vienas kitam svetimi savo egzistavimo sąlygų atžvilgiu. Buvusį vidinį visuomenės narių ryšį čia pakeičia skirtingos socialinės padėties žmonių tarpusavio priklausomybė. Valstybiškai organizuota visuomenė individams tampa išorine jų privačių interesų tenkinimo sąlyga, savo išoriškumu analogiška gamtinei aplinkai.

Visuomeninių santykių susvetimėjimas yra susijęs su savotišku daiktų viešpatavimu žmonėms. Kaip nuosavybės teisės objektai, daiktai lemia individo padėtį visuomenėje, jų veiklos pobūdį ir egzistavimo interesus. Individus jie paverčia savotiškais socialinėmis kategorijomis su savais žmogiškumo atributais ir elgesio vertinimo kriterijais. Šiuo atžvilgiu kulminaciją sudaro kapitalistinė visuomenė su jai būdingu socialinių santykių nuasmenėjimu ir daiktų galios išraiška kiekybiniu, piniginiu ekvivalentu.

Susvetimėjimas didina ir visuomeninio bendravimo normų vaidmenį individų elgesiui. Individams šios normos yra lyg išorinis būtinumas derinti su jomis savo privačių interesų tenkinimo priemones, kad visuomenė jas pripažintų teisingomis. Tai atsispindi ir tariamai akivaizdžioje susvetimėjusio socialinio teisingumo formulėje: atiduok kiekvienam tai, kas jam priklauso. Tokį susvetimėjusį teisingumą reikia pateisinti. Teorinė šio pateisinimo forma ir yra ideologija.

Ideologija atsiranda kaip priemonė susiskaldžiusią visuomenę vienyti bendriems tikslams. Klasinių interesų skirtybės vienaip ar kitaip atsispindi ideologijų turinyje, sudarydamos objektyvų pagrindą nuomo-

nių skirtumams dėl šių bendrų tikslų. Klasių kova taip pat turi savo ideologinį aspektą. Tačiau tai nereiškia, kad klasiniai interesai tiesiogiai susiję su koku nors apibrėžtu, specifišku ideologiniu turiniu, tuo labiau, kad jie turi tam tikrą teorinį pagrindą.

Socialinio santykiavimo pagrindai gali tapti ideologiniais principais tik įgaudami bendro visuomeninio intereso išraišką. Be tokios išraiškos, grynai partikuliarinis interesas negali vienyti visuomenės bendriems tikslams. Dėl to ideologiniai nuomonių skirtumai pasireiškia teorinėje bendrų visuomenės tikslų plotmėje, o ideologiniuose ginčuose operuojama bendro visuomeninio vertinimo argumentais. Klasiniai interesai į ideologijos turinį patenka netiesiogiai, sutapdami su tam tikra ideologine pozicija konkrečioje istorinėje situacijoje. Toks sutapimas nustatomas objektyvia mokslinė analize. K. Marksas atkreipė į tai dėmesį savo veikale „Luji Bonaparto briumero aštuonioliktoji“, kuriame analizuojamo laikotarpio demokratų apibūdino kaip smulkiosios buržuazijos ideologus. „Taip pat nereikia manyti,— rašė jis,— kad visi demokratijos atstovai yra krautuviniškai arba krautuvininkų garbintojai. Savo išsilavinimu ir individualine padėtimi jie gali būti taip toli nuo jų, kaip dangus nuo žemės. Smulkiojo buržua atstovais juos daro ta aplinkybė, kad jų mintis negali peržengti tų ribų, kurių neperžengia smulkiųjų buržua gyvenimas, ir todėl jie teoriškai prieina tuos pačius uždavinius ir sprendimus, kuriuos smulkusis buržua prieina praktiškai, savo materialinių interesų ir savo visuomeninės padėties dėka. Toks yra, apleimai imant, santykis tarp bet kurios klasės *politinių ir literatūrinių atstovų* ir tos klasės, kuriai jie atstovauja“².

Jei ideologinis visuomenės modelis apsiriboja ekonomine klasinės visuomenės struktūra, tai jos sąlygojami objektyvūs žmonių santykiai lieka anapus ideologijos kaip nekvestionuojama socialinio santykiavimo prielaida. Tuomet socialinių konfliktų ir socialinių problemų priežasčių ieškoma ne ekonominės visuomenės struktūros pobūdyje, o politinių bei teisinių institutų veikloje ar dorovinių santykių srityje. Kitaip tariant, tos priežastys iš visuomeninės būties srities perkeliamos į sąmonės sritį, kurioje ir mėginamos spręsti socialinės problemos. Ideologai čia operuoja atvirksčiu socialinių santykių vaizdu, ignoruodami objektyvius istorinius socialinių problemų pagrindus. Į tai atkreipė dėmesį F. Engelsas 1893 m. liepos 14 d. laiške F. Meringui. „Ideologija yra procesas,— rašė jis,— kuris vadinamojo mąstytojo atliekamas kad ir su sąmone, bet su klaidinga sąmone. Tikrosios skatinamosios jėgos, kurios jį išjudina, lieka jam nežinomos, antraip tai nebūtų ideologinis procesas. Taigi, jis susidaro vaizdinius apie klaidingas arba tariamas skatinamąsias jėgas“³.

Socialinių santykių turinio iškraipymo neišvengiama ne tik konservatyviose, bet ir istoriškai pažangiose ideologijose, jei jos apsiriboja

² Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomams.— V., 1949, t. 1, p. 224—225.

³ Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomams.— V., 1950, t. 2, p. 449.

klasinės visuomenės struktūra. Tai liudija ir pačių pažangiausių buržuazinės revoliucijos epochos ideologų socialinių teorijų turinys.

Socialinę tikrovę iškreipianti ideologinė pažiūra gali būti įveikta tik peržengiant struktūrines klasinės visuomenės ribas. O kad šios ribos galėtų būti peržengtos teorijoje, reikia, kad ir materialinio gyvenimo raida sudarytų tam objektyvias prielaidas. Tokias prielaidas sudaro istoriškai pribrendusi socialistinė ekonominė visuomenės struktūra.

Socialistinė ekonominė visuomenės struktūra sudaro objektyvų pagrindą realiam visų visuomenės narių interesų bendrumui, pašalinančiam žmonių santykių susvetimėjimo prielaidas. Dėl to socialistinių visuomeninių santykių turinys nereikalauja ideologinės transformacijos. Socialinei teorijai belieka moksliskai įrodyti objektyvų istorinės socializmo perspektyvos būtinumą.

Utopiniu pavidalu socializmo idėja kilo dar senuoju ideologiniu pagrindu. Utopinio socializmo teorijos buvo grindžiamos vertinamojo pobūdžio argumentais, o pats socializmas buvo suprantamas kaip abstraktus, su konkrečiomis istorinėmis sąlygomis nesusijusio teisingumo reikalavimas. Tik marksizmas suteikė socializmo idėjai grynai mokslinės teorijos turinį.

Metodologijos ir pagrindimo būdo moksliskumu marksistinė socializmo teorija nesiskiria nuo gamtotyros teorijų. Ji nesiremia vertinamaisiais argumentais ir jais iš esmės nepažeidžiama. Tačiau, tapdama idėjiniu revoliucinio darbininkų judėjimo ginklu, ši teorija tampa ir socialinių vertinimų pagrindu. Šia prasme marksistinė socializmo teorija atlieka ideologines funkcijas, neprarasdama griežtai mokslinės teorijos pobūdžio.

Mokslinė ideologija savo metodologija ir socialiniu vaidmeniu sudaro naują ideologijos tipą. Jos vertinimai yra tiesiog pagrįsti realiais visuomenės raidos poreikiais, neapeliuojant į abstraktų teisingumą ir nekonstruojant abstrakčių socialinio santykiavimo principų. Ideologiniai visuomeninės veiklos motyvai dėl to praranda išorinio privalėjimo pobūdį. Socialiniai tikslai grindžiami mokslinė tolesnės visuomenės raidos perspektyvų prognoze, o veiklos programos tampa konkrečiais socialiniais projektais, prienamais paprastai mokslinei kontrolei.

Mokslinė socialinių tikslų bei veiklos samprata nepaneigia socialinio teisingumo kriterijų taikymo galimybes. Tik jų taikymas yra susijęs su reikalavimu suteikti socialinio teisingumo sąvokai moksliskai nustatomą konkretų istorinį turinį. Tą patį galima pasakyti ir apie operavimą žmogaus, klasės, visuomenės ar žmonijos interesais kaip socialinės veiklos motyvais, kurių konkretus istorinis turinys taip pat moksliskai nustatomas.

Marksistinė mokslinė socializmo teorija, tapdama istoriškai reikšmingu ideologiniu veiksmu, išplėtė ir labai pakeitė teorinę mūsų epochos ideologinių kovų problematiką. Šioje problematikoje vis didesnę vaidmenį atlieka metodologinės problemos, kurios į antrąją vietą išstumia paprastą ideologinių vertinimų priešpastatinėjimą.